

Förord

I Snorres Edda står det om den främste och äldste av alla gudar, han som kallas Allfader, att han smidde himmelen och jorden och luften och allt som hör dem till. I Rigveda möter oss en liknande bild: Vår skapare är en skicklig smed som smider universum ur det som icke är. Den kinesiske urguden P'an Ku hoppar fram ur det kosmiska ägget med hammare och mejsel i högsta hugg för att forma världen. Den gudomlige smeden är ett universellt förekommande motiv. I våra myter kan vi åtminstone spåra honom tillbaka till den fyra tusen år gamla sumeriska myten om hur guden Marduk skapade världen ur modergudinnan Tiamats slaktade kropp, en kropp som också går under beteckningen Ku-bu, embryo eller malm.

Smedens yrke är gudomligt och handlar inte bara om att bearbeta och ge form åt metallerna. I de shamanistiska religionerna är det smeden som gjuter om människan så att hon blir redo för shamanyrket. Initiationen i andevärlden inbegriper mötet med "en naken man med bälg som håller liv i en eld under en kittel stor som halva världen". Denne man tar initianden med en stor tång, skär av hans huvud, styckar hans kropp och lägger allt i kitteln. Där får han koka i tre år. Därefter sätts han samman igen, men i ny form, exempelvis är hans ögon förändrade så att han kan se andevärlden, hans öron genomborrade så att han kan förstå plantornas språk. Så stark är symboliken kring smeden och hans eld att vi finner spår därav i kristendomen, i medeltida bilder av Jesus som smed och i Jesu ord "Jag har kastat en eld in i världen och se, jag vaktar den...."

Vad har detta med alkemi att göra? Vid en ytlig betraktelse utgör alkemin en förvetenskaplig kemi och metallurgi, vars enda syfte var att framställa guld. Detta synsätt har länge förfäktats av den vetenskapshistoriska falangen inom alkemiforskningen. Parallellt med detta perspektiv finner vi emellertid en helt annan tolkningstradition: Att alkemin i symbolisk och allegorisk form i själva verket beskriver människans andliga mognad. Denna skola kan spåras tillbaka till mitten av 1800-talet då den amerikanske generalmajoren Ethan Allen Hitchcock publicerade två böcker om alkemin. Han framförde tesen att alkemisterna företrädde en *etisk* lära som handlade om att förbättra människan. Eftersom denna lära stred mot kyrkans dolde alkemisterna sitt budskap bakom

en slöja av kemiska begrepp och processer för att skydda sig mot förföljelse. En annan forskare som nådde liknande slutsatser var Mary Anne Atwood som konstaterade att huvudbudskapet i alkemin är att människan på egen hand kan finna och alstra det gudomliga. I modern tid är det framför allt religionshistorikern Mircea Eliade som med sin forskning lyft fram paralleller mellan olika religiösa läror och alkemin.

Andra forskare som exempelvis A.E. Waite och Joseph Needham, har kritiserat detta synsätt. Den alltför ensidiga tonvikten vid den allegoriska tolkningen av alkemin tar inte hänsyn till de faktiska kemiska laborationerna som utfördes och de tekniska och vetenskapliga landvinningar som denna faktiskt innebar. Den moderna forskningen kring alkemin utmärks således av en djup schism mellan två läger. De som betraktar alkemin som protokemi och metallurgi, det vill säga som en ren föregångare till vår moderna teknologi, och de som förfäktar det allegoriska eller symboliska synsättet, som i sin extremtolkning till och med ifrågasätter om det någonsin överhuvudtaget tillämpades någon yttre procedur. Detta blir naturligtvis avgörande för hur man definierar, avgränsar och daterar ämnet alkemi (ordets betydelse är också omstritt, allt från "blandning" till "svart mylla" har föreslagits).

Vissa saker kan dock konstateras. Alkemin är inte ett exklusivt västerländskt fenomen. Den uppträder ungefär samtidigt i Kina, Indien, Grekland och det hellenistiska Egypten några århundraden före vår tideräkning och hos araberna finns källor från 700-talet. Uppsvinget för alkemin under Renässansen härrör just ur kontakten med den arabiska högkulturens avancerade alkemi och från återupptäckten av de antika grekiska källorna, som araberna hade förvaltat. I den försokratiska eleatiska skolan från 600-talet f.kr. återfanns bland annat idéer om alltings enhet, om hur mikrokosmos hänger samman med makrokosmos. Denna idé om att "allt är ett" (*hen to pan*) blir ett centralt tema i alkemin och symboliseras av *Uroboros*, ormen som äter sin egen svans. Andra typiska motiv är: Laborerandet med substanser, försök att framställa odödlighetsdrycker och livselixir eller något annat av högt värde såsom ädla metaller och stenar, även skapandet av en mänsklig varelse förekommer som motiv. Gemensamt är utforskandet av människans möjligheter att efterhärma gudarnas och naturens skapelseprocess, men även att förädla det som redan är skapat genom olika reningsprocedurer. Alkemins grundtanke är att allt ingår i

en evolutionsprocess som strävar mot den högsta formen. Bland metallerna är guld den högsta formen och alla andra metaller befinner sig i olika förstadier till guld. Om man bara finner metoden för att påskynda "mognaden" av metallen kan alla metaller förvandlas till guld. Samma sak gäller den mänskliga själen. Denna kan också förädlas genom olika kontemplativa metoder och övningar. I modern tid kan vi återfinna den alkemiska symboliken hos många konstnärer och författare, Carl Jonas Love Almqvist, August Strindberg, Gunnar Ekelöf, Tomas Tranströmer för att bara nämna några.

C.G. Jungs förhållande till alkemin utvecklades gradvis. 1914 publicerade hans kollega Herbert Silberer en bok om alkemisk symbolik. Silberer var väl bekant med Hitchcocks arbeten som han också flitigt hänvisade till. Det var faktiskt Freud som redan 1907 gjorde Jung uppmärksam på Silberers arbeten. Freud hade själv använt sig av dem i *Drömtydning* för att illustrera symbolbildningen i drömmar. När Jung 1914 läste Silberers verk om alkemi var det emellertid andra aspekter av verket som intresserade honom. 1928 förnyades hans kontakt med alkemin, från två olika håll. Först via den kinesiska alkemin i samband med att hans gode vän sinologen Richard Wilhelm skickade honom en taoistisk traktat med titeln *Den gyllene blommans hemlighet*. Men inte heller nu var det de alkemiska motiven som Jung uppmärksammade när han först läste traktaten. Det som intresserade honom var att dessa instruktioner i Yoga påminde honom om individuationsprocessens faser och framför allt att övningarna kulminerar i upplevelser som utmärks av en framträdande mandalasympolik. Först senare slog det honom att där även fanns alkemiska motiv, så som till exempel framställandet av det mystiska livselexiret.

Det andra mötet med alkemin inträffade samma år, genom en amerikansk kvinna i femtioårsåldern som i samband med en mittlivskris målade en rad visioner (Se *Själen och döden* i denna serie). Även här måste vi konstatera att Jung till en början inte observerade de alkemiska aspekterna av materialet. När detta presenterades första gången 1933 fanns i stort sett ingenting av de rika paralleller till alkemin som Jung lagt till i den slutgiltiga utgåvan som först publicerades 1950. Det svårtydda kvicksilvermotivet i hennes drömmar och visioner fortsatte dock att förbrylla Jung.

Det första som Jung publicerar om alkemin är den uppsats som i denna volym går under beteckningen *Frälsningsföreställningarna inom alkemin*. Materialet presenterades första gången 1936, men har genomgått så omfattande revideringar fram till den andra publikationen 1944 att texten knappt går att känna igen. Andra kapitlet i föreliggande volym *Individuationsprocessens drömsymboler* har sin egen tillkomsthistoria. Den går tillbaka till året 1931 då en ung man sökte upp Jung för att få hjälp med en svår neuros. Denne man var fysikern Wolfgang Pauli som tre år tidigare hade fått professuren i teoretisk fysik vid tekniska högskolan i Zürich, endast 28 år gammal. Han hade varit med under de stormiga åren 1922-1927 då den nya kvantfysiken formulerades i kretsen kring Niels Bohr i Köpenhamn. Han kom så småningom att få Nobelpriset i fysik för sin upptäckt av uteslutningsprincipen, en upptäckt som han gjorde 1924. På grund av olika omständigheter hade han nu hamnat i en djup livskris och sökte hjälp.

I februari 1932 påbörjade Pauli sin "nedstigning i det omedvetna" och fram till slutet av oktober 1934 fortsatte han att ha en kontinuerlig kontakt med Jung. 1934 ville Pauli avbryta behandlingen eftersom han kände ett behov att komma bort från drömtolkning och drömanalys. Året därpå skickade Jung ett brev till Pauli där han frågar honom om han har något emot att han publicerar en bearbetning och tolkning av ett urval av Paulis drömmar och visioner. Då hade Jung redan hållit ett föredrag under sommaren med utgångspunkt i samma material. Pauli hade inget att invända så länge som hans anonymitet kunde bevaras. Det skulle enbart glädja honom om hans drömmar skulle visa sig vara till "vetenskaplig nytta". Han bifogade emellertid lite sarkastiskt en undran om han alltid skulle komma att hålla med Jung om hans tolkningar.

Materialet publiceras 1936 som ett bidrag i Eranos-konferensens årsbok under temat *Andlig vägledning i öst och väst*. Syftet med studien var enligt Jung att presentera den process som hänger samman med bildandet av ett nytt inre centrum i personligheten (Självet) och visa hur denna uttrycker sig i en mångfald av mandalasympoler. Här får vi följa Paulis inre resa fram till visionen av "det stora världsuret" som enligt Jung markerade en vändpunkt i Paulis psykologiska utveckling. Precis som vi sett tidigare så var det heller inte här frågan om att i första hand betona de alkemiska parallellerna till Paulis

drömmaterial. Jung känner sig till och med nödgad att i en lång fotnot förklara varför han i tolkning av dröm 15 för in paralleller från alkemin. Denna fotnot utvidgades sedermera och fick bilda inledningskapitlet till verket *Psykologi och Alkemi* som publiceras för första gången 1944.

Dessa texters historia visar oss hur Jung från och med slutet av 20-talet långsamt får upp ögonen för alkemin, för att i slutet av 30-talet fördjupa sig och tillägna sig en allt större detaljkunskap i ämnet. 1938 publicerade han en kortare uppsats om Zosimos visioner, 1941-42 artiklar om Paracelsus, 1943 en uppsats om Merkurius och så slutligen 1944 praktverket *Psykologi och Alkemi*. Samma år fick Jung en hjärtinfarkt med en "nära döden" upplevelse som följd. De visioner som beledsagade denna upplevelse fick honom att besluta sig för att avsluta sina världsliga uppdrag och hänge sig åt sina alkemiska studier. 1946 utgavs Jungs viktiga arbete om överföringens psykologi (Se *Själens och döden* i denna serie) där han tolkar den terapeutiska relationen som en alkemisk process, 1951 verket *Aion* där motivet med den kosmiska människan utforskas, 1954 en text om det filosofiska trädet och slutligen 1955, kronan på verket: *Mysterium Coniunctionis* som med Jungs egna ord fullbordar hans livsverk och ger den analytiska psykologin som helhet en historisk underbyggnad.

Vad var det då i alkemin som fångande Jung så starkt? Själv säger han att alkemin utgjorde den felande länken mellan den gnostiska idévärlden som han sedan länge intresserat sig för och det tvetydiga och dunkla material som det omedvetna psyket spontant producerar. Den förbindande länken är psykets autonoma bildvärld. Samma motiv som man finner i systematiserad form hos gnostikerna återfinns hos alkemisterna, men här i betydligt mer konkreta och färgstarka bilder. De alkemiska beskrivningarna står närmare den psykologiska direktupplevelsen så som den också ter sig hos människor i analysarbetet. Alkemisternas rika symbolspråk återfinns i drömmar hos moderna människor utan kunskap om alkemi. På så vis tyckte sig Jung kunna förstå den förbindelse som finns mellan psykets spontana upplevelser och de utarbetade religiösa trossystemen. I dessa kan man ofta återfinna lämningar av symboler som genom teologins uttolkning inordnats och rensats från tvetydigheter vilket också berövat dem sin anarkistiska kraft och gjort dem ofarliga för *status quo*.

Ett unikt drag i alkemin som bortslipats i de flesta andliga system är den positiva synen på materien och det kvinnliga. Materien är inte något negativt som man måste befria sig ifrån utan själva förutsättningen för att målet skall kunna uppnås. Enligt den alkemiska uppfattningen finns det en ande i materien som väntar på förlossning. Det alkemiska opuset består av att först lösa upp det gamla bandet mellan kropp, själ och ande för att söka en högre förening av alla tre. Kroppen utesluts aldrig: kroppen görs till ande, och ande görs till kropp. Alkemisten befinner sig i en mystisk delaktighet med materien. Dennes psykiska processer identifieras med de kemiska processerna i kärlet, som också betecknas med samma termer. Termen *spiritus* betecknar både det materiella resultatet av en destillationsprocess, såväl som det som människan alltid identifierat med den mest rörliga och flyktiga substansen i sitt eget väsen: Anden. *Mercurius* är både namnet på det materiella kvicksilvret och på människans andliga kapacitet till förvandling. På samma sätt beskriver begreppet *sublimation* både en kemisk förädlingsprocess, såväl som transformationen av lägre drifter till ett högre medvetandetillstånd (en term som ju även Freud använde). Denna till synes omedvetna projektion och sysselsättning med psykiskt material gestaltad i materiella processer påminde Jung om den metod han själv hade utarbetat 1916 för att *medvetet* plocka fram och ge form åt det omedvetna. Metoden hade fått namnet *aktiv imagination*. Nu återupptäckte han den hos alkemisterna. Det var därför han kallade dem "de första djuppsykologerna".

Jung har idag sin givna plats inom alkemiforskningen. Oavsett om man bygger vidare på Jungs tankegångar eller polemiserar mot honom kan man inte bortse från hans bidrag till förståelsen av alkemin. Han anses vara den förste som uppmärksammat de visionära motiven i Zosimos från Panopolis alkemiska skrifter och lyft fram paralleller mellan dessa och motiv som finns i gnostiskt-hermetiska skrifter. Han har också bidragit till motivforskningen, ett exempel är hans studie av enhörningen som förekommer i denna volym. Jungs är naturligtvis mest känd för sin djuppsykologiska tolkning av alkemin såsom en symbolisk gestaltning av den psykiska utvecklingsprocessen eller individuationen och dess stadier. I hans tolkning blir "sökandet efter den begärliga skatten" en symbol för människans sökande efter *Självvet*, det vill säga hennes egen helhet.

Vid ett internationellt forskarsymposium kring alkemi 1989 beklagade professor Nathan Sivin schismen bland de idag verksamma alkemiforskarna. Han poängterade att så länge kemihistoriker och religionshistoriker vägrar lära av varandra och kombinera de teknologiska och andliga ståndpunkterna i synen på alkemin kommer alkemiforskningen att stå stilla och till slut stagnera. Detta utsäger något om vår tid i stort och dess specialisering och fragmentisering av kunskapen. Det är i detta sammanhang motiverat att återknyta till mötet mellan Pauli och Jung, mellan fysikern och psykologen och deras gemensamma intresse för alkemin. Det är att göra Jung orättvisa att betrakta honom som en renodlad företrädare för den allegoriska tolkningen av alkemin. För Jung hade mötet med alkemin, och sedan med Pauli, fört honom närmare naturvetenskapen och dess historia. Detta fick honom att ställa nya frågor rörande förhållandet mellan psyke, kropp och materia vilket bland annat 1946 resulterade i en utvidgning av arketytbegreppet. Arketypen definieras då som *icke exklusivt psykisk* vilket öppnar för en dialog med naturvetenskaperna. Jungs betoning av det symboliska i den mänskliga tankens produkter sammanfattar hela den process som leder från fascination genom projektion av psykiskt material på objekten till verkliga upptäckter av både psykiska och fysikaliska realiteter.

För både Jung och Pauli föregrep alkemin det problem som idag är mer aktuellt än någonsin: Hur sammanhänger den psykiska verkligheten med den fysiska? Enligt Pauli måste framtidens vetenskapsmän vara ett slags alkemister. Alkemisten ville inte bara förena ande, materia och kropp utan sökte också en syntes mellan två skilda kunskapsvägar: *labore et ora* (arbete och bön). En förening av experiment och kontemplation eller helt enkelt av vetenskap och religion. Pauli föredrog att tala om en kombination av kritisk rationell kunskap med "helighetskunskap"; en kunskapsväg som ger oss ett förhållningssätt till världen, som ger oss helhet och mening.

Den moderna vetenskapen måste inbegripa "helighetskunskap", men inte i betydelsen av en tro eller bekännelse. Som moderna människor kan vi varken ge avkall på vårt kritiska förnuft, men inte heller på vår längtan efter att uppgå och utslockna i en större helhetsupplevelse. Genom att låta motsatsspänningen

mellan båda dessa bestå, inser vi också att vi både på kunskapens väg och på "helighetens" eller frälsningens väg är beroende av faktorer som står utanför vår kontroll. Alkemisterna var väl medvetna om detta och påpekade alltid i sina instruktioner att verket enbart kan lyckas *Deo concedente*—om Gud vill. Men denna nåd kommer oss inte till del enbart genom tro. Helt i enlighet med alkemisternas förhållningssätt måste den moderna tidens "helighetskunskap" förutsätta ett *arbete* med motsatserna som leder till *kunskap* och därmed till förlossning. Detta gäller såväl arbetet med materien som arbetet med psyket.

Alkemin lär ödmjukhet. Den säger att varje manipulation av materien återspeglar och återverkar på människans själ. Människa och materia står i ett ömsesidigt förhållande till varandra och materiens förvandling står i ett omedelbart förhållande till människans egen frälsning. Goethe skaldar: *Nichts ist drinnen, nichts ist draußen; denn was innen, das ist außen.* (Inget är innanför, inget är utanför; för det som är inuti är utanför.)

Stockholm i mars 1999

Suzanne Gieser

* I denna utgåva har genomgående G.W./C.W. använts som beteckning på *Gesammelte Werke von C.G. Jung* respektive *The Collected Works of C.G. Jung*. I de fall då paragrafnumreringen skiljer sig åt mellan den tyska och den engelska utgåvan har båda angivits - först den tyska/ sedan den engelska. Fotnot inom [] har gjorts av redaktörerna för *Gesammelte Werke/Collected Works* och not markerad med * eller inom ( ) har gjorts av fackgranskarna av denna utgåva.